

РОЗДІЛ 5 ПРАВО

УДК 343.6 : 616-089.843

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2024.4.14>

Березняк Василь Сергійович,

доктор юридичних наук, старший науковий співробітник
Дніпровського державного університету внутрішніх справ
ORCID ID: 0000-0001-5690-4736

ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ РОЗВИТОК ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ТРАНСПЛАНТАЦІЇ АНАТОМІЧНИХ МАТЕРІАЛІВ ЛЮДИНИ

HISTORICAL AND LEGAL DEVELOPMENT OF THE DEFINITION OF THE CONCEPT OF TRANSPLANTATIONS OF ANATOMIC MATERIALS

Стаття висвітлює історію виникнення поняття «трансплантація анатомічних матеріалів людини». Автор досліджує визначення цього поняття від перших згадок про нього до сучасних формулювань в українському законодавстві, вивчає зміст і розгалуження цього поняття, виявляє ланцюжки трансформації формулювань, складові частини поняття, а також похідні терміни, які з'явилися внаслідок використання досліджуваного поняття. Автор дає визначення складникам досліджуваного поняття: «органи», «тканини», «клітини». Розглядає визначення понять, якими позначають види трансплантації: «реплантація», «ауто трансплантація», «ізотрансплантація», «алотрансплантація», «ксенотрансплантація». У статті використовується історико-правовий метод дослідження, який забезпечує можливість простежити шлях становлення трансплантології в Україні через хронологію визначення основних її понять. Зі стрімким розвитком трансплантології поняття, пов'язані з цією сферою, постійно змінюються, уточнюються, доповнюються, розширюються, розгалужуються, по-новому узагальнюються, втрачають актуальність чи утворюють нові похідні тощо. Тому автор наголошує на тому, що регулярне вивчення досліджуваного поняття і його складників із застосуванням історико-правового підходу сприятиме однаково розумінню понять при їх подальшому використанні в усіх сферах, а також систематизуватиме і доповнюватиме історію трансплантології як науки. Автор відмічає також, що сучасне формулювання поняття «трансплантація анатомічних матеріалів людини» є достатньо вичерпним, адже, окрім того, що це поняття поєднує в собі визначення термінів-складників (органи, тканини, клітини, фетальні матеріали), за необхідності може включати й майбутні категорії анатомічних матеріалів, які з подальшим розвитком трансплантології, ймовірно, будуть виявлені, виокремлені чи розроблені вченими.

Ключові слова: трансплантація, анатомічні матеріали людини, органи і тканини людини, трансплантат, історико-правовий розвиток.

The article highlights the history of the concept of "transplantation of human anatomical materials". The author investigates the definition of this concept from the first mentions of it to modern formulations in Ukrainian legislation, studies the content and ramifications of this concept, reveals chains of transformation of formulations, constituent parts of the concept, as well as derivative terms that appeared as a result of the use of the studied concept. The author defines the components of the studied concept: "organs", "tissues", "cells". Considers the definition of terms used to denote types of transplantation: "retransplantation", "autotransplantation", "isotransplantation", "allogeneic transplantation", "xenotransplantation". The article uses the historical and legal method of research, which provides an opportunity to trace the path of development of transplantology in Ukraine through the chronology of the definition of its main concepts. With the rapid development of transplantology, concepts related to this field are constantly changing, being clarified, supplemented, expanded, branched out, generalized in a new way, lose relevance or form new derivatives, etc. Therefore, the author emphasizes that the regular study of the researched concept and its components using a historical-legal approach will contribute to the same understanding of the concepts during their further use in all areas, as well as systematize and supplement the history of transplantology as a science. The author also notes that the modern formulation of the concept of "transplantation of human anatomical materials" is quite comprehensive, because, in addition to the fact that this concept combines the definition of component terms (organs, tissues, cells, fetal materials), if necessary, it can also include future categories of anatomical materials that, with the further development of transplantology, will probably be discovered, isolated or developed by scientists.

Key words: transplantation, human anatomical materials, human organs and tissues, transplant, historical and legal development.

Постановка проблеми. Напрацювання у сфері трансплантології забезпечують можливість збереження здоров'я і життя людей. З кожним роком метод пересаджування органів, тканин і клітин покращує показник виживання за рік. Сьогодні провідні центри трансплантації мають такий індекс річного виживання: пересаджування нирок 90-95%; пересаджування серця – 85%; пересаджування печінки – 80%. Сучасна трансплантаційна діяльність упевнено вийшла з етапу медичних експериментів: вона отримала заслужене визнання і пропонує людям якісні ефективні медичні послуги. Від перших згадок про трансплантацію до її сьогодишнього стану розвитку пройшли століття. Тому до вивчення питань, пов'язаних з трансплантацією, можна і потрібно застосовувати і історико-правовий метод досліджень. Зокрема цей метод видається корисним для простеження історії поняття «трансплантація анатомічних матеріалів людини» (як це поняття народилось, як змінювалось і розширювалось його визначення, які похідні поняття виникли з нього тощо). Вивчення досліджуваного поняття за допомогою історико-правового методу сприятиме однаковому розумінню понять при їх подальшому використанні в суспільній, технічній, клінічній, правовій та етичній сферах.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Різні аспекти трансплантаційної діяльності в Україні досліджувались С. В. Гринчаком, О. В. Сапроною, Г. В. Чеботарьовою та іншими українськими і закордонними науковцями. Історично-правовий розвиток трансплантації органів і тканин вивчали І. В. Міщук, Г. В. Озернюк, В. М. Шульга, А. Гаркуша. У монографії О. О. Мисливої, у наукових працях С. В. Гринчака і О. В. Ілляшенка розглянуті визначення основних термінів, пов'язаних з трансплантаційною діяльністю («органів», «тканин», «клітин» тощо). Поняття «анатомічні матеріали людини» (зіставляючи це поняття в українському законодавстві з визначеннями в міжнародних актах) досліджувала К. С. Шалупня.

Мета статті полягає в тому, щоб дослідити історико-правовий генезис визначення поняття «трансплантація анатомічних матеріалів людини».

Виклад основного матеріалу. Історико-правовий метод забезпечує можливість дослідити шлях становлення трансплантології в Україні, хронологію визначення основних її понять, етапи розвитку її правового регулювання та тенденції її подальшого поширення [1, с. 303].

За М. Пановим і Н. Гуторовою, історико-правовий метод дослідження аналізує кримінальне

законодавство від його зародження до сьогодення, надаючи можливість визначити походження понять, шлях їх закріплення і утвердження, змінення формулювань і синонімізації, розширення змісту за рахунок виникнення і розгалуження нових складників. Історико-правовий метод демонструє ланцюжок генезису тієї чи іншої законодавчої норми з урахуванням зв'язків законодавства з економічними та соціальними факторами розвитку країни, надаючи конкретні пропозиції для вдосконалення досліджуваних норм [1, с. 303].

Поняття «трансплантація» утворилось від двох латинських слів: «trans» (через) і «planto» (висаджувати). Поєднання цих слів утворило слово «transplantatio» (пересаджування або трансплантація). Цим поняттям почали позначати спеціальний метод лікування, який полягає в пересаджуванні трансплантата (органу чи тканини) від донора (людини, яка дала добровільну згоду на вилучення в неї трансплантата з метою його пересаджування хворому для порятунку життя) реципієнту (пацієнту, якому пересаджують трансплантат). Визначення поняття «трансплантація» дає повне уявлення про те, чим займається наука трансплантологія – вивчає питання, пов'язані з трансплантацією (пересаджуванням органів і тканин) [2].

Перша згадка щодо трансплантації датована III століттям і пов'язана з іменами сирійських лікарів Святого Косми і Святого Даміана, які здійснили пересаджування ноги одному зі своїх пацієнтів (донором став ефіоп, який щойно помер). У згадці зазначалось, що лікарям допомагали ангели. Історичні джерела не оповідають про результат операції (ймовірно, це була невдача). Відомо лише, що лікарі були засуджені імператором Діоклетіаном до страти через відрубання голів «за діло, неугодне Богові» [3, с. 265; 4, с. 5].

В Уставі, який князь Володимир Святославович видав ще в X столітті, передбачалось і становлення такого напряму медицини, як трансплантологія: документ закріпив перші норми для регулювання лікарської діяльності і став основою для подальших законодавчих актів щодо трансплантаційних втручань.

У стародавній збірці права «Руській Правді» (першому систематизованому законодавчому акті Київської Русі, складеному у XI-XII століттях) виокремлювались лише 2 категорії правопорушень: 1) злочинні діяння проти особи та 2) злочинні діяння проти власності [3; 5; 6; 7]. За цим актом, злочини нелегальної трансплантації належали б сьогодні до першої категорії (злочинів проти особи).

У Військовому і Морському уставах (виданими Петром Першим 1716 і 1720 року відповідно) та в Уложенні про покарання (виданому 1885 року) є перші положення щодо кримінальної відповідальності за злочини, пов'язані з неналежним лікуванням [8, с. 27]. У ті часи трансплантологія розвивалась дуже стрімко (у 1835 році хірург М. І. Пирогов читав лекції на тему пластичних операцій, пластики носа, проблем пересаджування тканин; у 1869 році французький хірург Ж. Реверден виконав перше експериментальне пересаджування шкіри; а в 1896 році американський хірург М. Жабуле виконав перше експериментальне пересаджування фрагмента артерії), тому трансплантаційна діяльність потребувала термінового правового врегулювання.

У 1896 році вчений Гард уперше запропонує розгалузити поняття «трансплантація» на 3 окремі видові терміни з різними приставками: «ауто» (аутотрансплантація), «гомо» (гомотрансплантація) і «гетеро» (гетеротрансплантація). На початку ХХ століття науковці уточняють визначення Гардівських термінів і доповняють його класифікацію новими поняттями:

– «реплантація» (приставка «ре» вказує на повторювану дію): пересаджування власної тканини чи власного органу (напр., пальця) на те саме місце власного організму;

– «аутотрансплантація» (з грецької «ауто» – сам): пересаджування власної тканини чи власного органу (напр., ділянки шкіри) на інше місце власного організму;

– «ізотрансплантація» (з грецької «ізо» – рівний) або «гомотрансплантація» (з грецької «гомо» – однаковий): пересаджування тканини чи органу від особи її однояйцевому близнюку, який має стовідсоткову генетичну і імунологічну ідентичність;

– «алотрансплантація» (з грецької «ало» – інший) або «гетеротрансплантація» (з грецької «гетеро» – неоднаковий): пересаджування тканини чи органу від особи одного біологічного виду іншій особі такого ж біологічного виду (одновидова трансплантація);

– «ксенотрансплантація» (з грецької «ксено» – чужий): пересаджування тканини чи органу від особи одного біологічного виду іншій особі другого біологічного виду (міжвидова трансплантація: напр., від тварини людині чи від людини тварині) [4, с. 9, 10].

У ХХ столітті трансплантологію розвивали видатні медичні діячі: Е. Ульман (Відень), В. П. Філатов (Одеса), Ю. Ю. Вороний (Харків), Д. Мюррей (Бостон), Г. Александер (Франція),

В. С. Карпенко (Київ), О. О. Шалімов (Київ), О. С. Никоненко (Запоріжжя) і багато інших науковців, які вперше трансплантували нирку, печінку, рогівку, підшлункову залозу тощо [3, с. 266].

У цей же період відкриваються центри трансплантації (у 1986 році в Донецьку і Львові, у 1997 році в Одесі), створюються Координаційний центр трансплантації (1994), Асоціація трансплантологів України (1995) та Інститут невідкладної і відновної хірургії АМН України (1999) [4, с. 9, 13, 22].

У період 2000-2003 років українські хірурги В. Ф. Саєнко, О. Г. Котенко, Б. М. Тодуров, О. С. Никоненко вперше пересадили кістковий мозок, частину печінки, серце.

У 2006 році відкрили Харківський центр трансплантації, у 2010 році – Дніпропетровський центр трансплантації.

У ХХІ столітті виникли нові поняття, пов'язані з трансплантацією:

– «клітинна інженерія» (або «клонування»): новітній метод лікування, за допомогою якого з клітин пацієнта вирощують нові клітини, тканини чи цілі органи заданих параметрів для подальшої пересадки;

– «імплантація»: один з новітніх методів лікування, коли пацієнту пересаджують біоімплантат, ксеноімплантат чи штучний орган;

– «штучні органи»: вироблені людиною замітники органів чи тканин (напр., штучна кістка чи суглоб), які імплантують пацієнту для збереження його здоров'я і життя; при цьому вживлені замітники не мають бути прив'язані до певних джерел живлення (напр., сучасні апарати для діалізу, які замінюють функцію нирок, не належить до штучних органів) [9].

Цікавою також є і еволюція поняття «анатомічні матеріали людини». Спочатку медична галузь апелювала окремими поняттями:

– «органи»: окремі життєздатні частини тіла людини (цілий орган або його частина), утворені з різних тканин, що здатні до автономного виконання фізіологічних функцій;

– «тканини»: тканини, їх компоненти і фрагменти, анатомічні утворення, міжклітинні речовини (до тканин відносили також і фетальні матеріали).

Згодом ці поняття стали поєднувати в одне: «органи і тканини». Поруч із ним виникло синонімічне поняття «трансплантати», яким почали позначати матеріали для пересаджування.

Ще пізніше, коли трансплантологія охопила і напрями клітинної інженерії, поняття «органи

і тканини» перестало влаштовувати медичних діячів через те, що не включало клітин. Тож науковці дали визначення для поняття «клітини» (найменших незалежних функціональних одиниць життя, придатних для пересаджування; сукупності клітин людини, не скріплених будь-якою сполучною тканиною [10, с. 8; 11, с. 352]). А термін «органи і тканини» поступово трансформувалася в узагальнююче поняття «анатомічні матеріали», яке виявилось досить влучним, адже включало в себе і органи, і тканини, і клітини (а за необхідності, це поняття може включати також і нові майбутні категорії анатомічних матеріалів, які з подальшим розвитком трансплантології, можливо, будуть виявлені, виокремлені чи розроблені вченими). Оскільки трансплантологія охоплює не тільки напрямок роботи з людьми, а й напрямок роботи з тваринами, нове поняття «анатомічні матеріали» одразу розгалузилось на 2 підпоняття: «анатомічні матеріали тварини» і «анатомічні матеріали людини».

Уперше поняття «анатомічні матеріали людини» було законодавчо закріплене 16 липня 1999 у фундаментальному акті – Законі України «Про трансплантацію органів і інших анатомічних матеріалів людини», де надавалось і визначення цього поняття (як сукупності органів, тканин, анатомічних утворень, клітин людини або тварини) [12]. Закон закріпив також визначення понять:

- гомотрансплантат – анатомічний матеріал людини, призначений для пересаджування;
- біоімплантат – медичний виріб, виготовлений з анатомічного матеріалу померлої людини;
- ксенотрансплантат – анатомічний матеріал тварини, призначений для пересаджування;
- фетальні матеріали – анатомічний матеріал мертвого ембріона (плода) людини.

На основі цього документу були розроблені: перелік органів людини, які дозволено вилучати, перелік тканин людини, які дозволено вилучати, інструкція з виробництва біоімплантатів та інші акти.

17 травня 2018 року ухвалення отримав Закон України «Про застосування трансплантації ана-

томічних матеріалів людині» № 2427-VIII (через що попередній акт утратив свою чинність) [13]. У новому Законі список понять, пов'язаних з трансплантацією, значно розширився: якщо ст. 1 Закону 1999 року містила визначення 8 понять, то ст. 1 чинного Закону 2018 року містить визначення 30 понять (якщо раніше відсутність визначення багатьох понять у законодавстві змушувала до додаткових пошуків таких визначень в інших джерелах, то в новому Законі законодавець надав місткий глосарій понять, пов'язаних з трансплантацією, чим полегшив використання правових норм [14]). З'явилися визначення понять «гемопоетичних стовбурових клітин», «імплантації», «імунологічної сумісності», «консиліуму лікарів» та інші. Поняття «донор» розгалузилось на три окремих підпоняття: «живий донор», «донор-труп» і «потенційний донор».

З прийняттям нового Закону у статтю 143 Кримінального Кодексу України внесли зміни, закріпивши в ній нові похідні поняття: «порядок трансплантації органів і тканин людини» та «порушення встановленого законом порядку трансплантації органів та тканин людини», яким почали називати цілу категорію відповідних злочинів [15].

Висновки. Отже, визначення поняття «трансплантація анатомічних матеріалів людини» має місткий, об'ємний і розгалужений зміст. Поняття включає у себе багато складників (трансплантації, імплантації, органів, тканин, клітин, гомотрансплантатів, біоімплантатів, ксенотрансплантатів та інших). З розвитком трансплантаційної діяльності визначення понять, пов'язаних з цією сферою, постійно змінюються, уточнюються, доповнюються, розширюються, розгалужуються, по-новому узагальнюються, втрачають актуальність чи утворюють нові похідні тощо. Тому регулярне вивчення досліджуваного поняття і його складників із застосуванням історико-правового підходу сприятиме однаковому розумінню понять при їх подальшому використанні в суспільній, технічній, клінічній, правовій та етичній сферах, а також систематизуватиме і доповнюватиме історію трансплантології як науки.

REFERENCES:

1. Panov M. I., Hutorova N. O. (2009) Metodolohichni zasady doslidzhennia problem Osoblyvoi chastyny kryminalnoho prava [Methodological principles of the study of the problems of the special part of criminal law]. Problemy borotby zi zlochynnistiu. 2009. № 100. pp. 291-304. [in Ukrainian]
2. Medychna biolohiia [Medical biology] : pidruch. / za red. V. P. Pishaka, Yu. I. Bazhory. Vyd. 3-tie. Vinnytsia : Nova Knyha, 2017. 608 p. [in Ukrainian]
3. Harkusha A., Mina R., Tkach YU. Istoryko-pravovyy rozvytok transplantatsiyi anatomichnykh materialiv lyudyny. Naukovyy visnyk Dnipropetrovs'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav, 2022. № 4. pp. 264-273.

4. Kravchenko S. P., Lutsenko, R. V., Shkurupii, O. A. (2012) *Transplantolohiia [Transplantology] : navch. posib. / VDNZ «Ukrainska medychna stomatolohichna akademiiia»*. Poltava : VDNZU «UMSA», 260 p. [in Ukrainian]
5. Mishchuk I. V. *Doslidzhennia istorii rozvytku zakonodavchoho rehuliuвання transplantatsii orhaniv i tkanyn liudyny [Study of the history of the development of legislative regulation of transplantation of human organs and tissues]*. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav*. 2012. No 2(2), pp. 233-243. [in Ukrainian]
6. Ozernyuk H. V. *Istorychnyy rozvytok pravovoho rehuliuвання transplantatsiyi v oftal'molohiyi. Oftal'molohichnyy zhurnal. Odes'koho natsional'noho politekhnichnoho universytetu*. 2018. № 4 (483). S. 59-65.
7. Shul'ha V. M. *Stanovlennya ta rozvytok derzhavnogo rehuliuвання transplantatsiyi v Ukraini. Visnyk Natsional'noyi akademiyi derzhavnogo upravlinnya pry Prezydentovi Ukrainy*. 2012. № 1. S. 153-160.
8. Novytska M. M. (2019) *Administrativno-pravove rehuliuвання transplantatsii anatomichnykh materialiv liudyni v Ukraini [Administrative and legal regulation of transplantation of anatomical materials to a person in Ukraine] : dys. ... d-ra s.-h. nauk : 12.00.07 / Sumskyi derzhav. un-t. Sumy, 307 p.* [in Ukrainian]
9. Catapano G, Verkerke GJ (2012). Chapter 2: Artificial Organs. У Abu-Faraj ZO (ред.). *Handbook of Research on Biomedical Engineering Education and Advanced Bioengineering Learning: Interdisciplinary Concepts – Volume 1*. Hershey, PA: Medical Information Science Reference. c. 60-95. ISBN 9781466601239
10. World Health Organization *Global Glossary of Terms and Definitions on Donation and Transplantation*. Geneva: WHO, 2009. 15 c. URL: <https://www.who.int/publications/m/item/global-glossary-on-donation-and-transplantation> (data zvernennya: 09.11.2024)
11. Keitel S. *Guide to the quality and safety of tissues and cells for human application*. Strasbourg, France: Council of Europe, 2016. 462 c.
12. *Pro transplantatsiyu orhaniv ta inshykh anatomichnykh materialiv lyudyni : Zakon Ukrainy vid 16.07.1999*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1007-14#Text> (data zvernennya: 05.11.2024).
13. *Pro zastosuvannya transplantatsiyi anatomichnykh materialiv lyudyni : Zakon Ukrainy vid 17.05.2018*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2427-19#Text> (data zvernennya: 05.11.2024).
14. Shalupnya K. S. *Zmist ponyattya «anatomichni materialy lyudyny» v mizhnarodnomu pravi. Pravo i suspil'stvo*. 2021. № 4. S. 264-270.
15. *Kryminal'nyy Kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 05.04.2001*. (data zvernennya: 09.11.2024).